

Anlatmaya Dayalı Türler Arası İlişkiler

Mehmet Naci Önal*

Önal, M. N., *Türk Folklor Araştırmaları/Turkish Folklore Research*. 2025-II/ Sayı/No. 371, ss.186-205. e-ISSN 3023-4670. DOI: 10.61620/tfa.90 <https://turkfolklorarastirmalari.com>

Öz

Anlatı türleri arasında mitler, destanlar, masallar, efsaneler, halk hikâyeleri ve fabllar bulunur. Her tür birbirinden farklı olsa da, geçişler ve örtüşmeler yaygındır. En eski biçim olan mitoloji, tanrıların kutsal çağına aittir. Genel olarak, anlatı türleri kutsal (mitler, efsaneler) ve kutsal olmayan (halk hikâyeleri, fıkralar vb.) olarak ikiye ayrılır. Mitler kozmik gerçekleri ve ilahi olayları aktarırken, efsaneler çeşitli yapılarla kutsal unsurları yansıtır. Kahramanlık çağına dayanan destanlar, bir halkın kökenlerini ve ideallerini anlatır ve genellikle yazı öncesi gelenekleri korur. Masallar, diğer türlerin özelliklerini özümseyen ve dönüştüren esnek anlatılardır. Halk hikâyeleri, yerleşik toplumlarda ortaya çıkar ve daha yerel kültürel anlatılar sunar. Fıkralar ise mizah ve bilgeliği harmanlar, genellikle bağımsızdır ancak bazen mizahi masallarda da bulunur. Bir türün orijinal ortamı ortadan kalktığında, özü diğer biçimlerle birleşerek hayatta kalır. Örneğin mitler, destanlara ve masallara uyarlanmıştır. Türk yaratılış mitlerinin izleri, mağara veya duvar resimleri gibi erken dönem sanatında halâ görülebilir. Masallar dini unsurlarını yitirse bile, inancın sembolik kalıntıları bünyelerinde kalabilir. Mitler inancı aktarmayı amaçlarken, masallar genellikle öğretmeyi veya eğlendirmeyi hedefler. Keloğlan gibi figürler masalların sıradan kahramanlarını temsil ederken, aşk öyküleri sembolik rüyalar ve müzikal ifadelerle mitolojik derinliği yansıtır. Efsaneler yoğunlaştırılmış mitler olarak işlev görür; destanlar ise hem mitlerden hem de halk masallarından ödünç alır. Sonuç olarak, zaman değiştiğçe, anlatı biçimleri de değişen kültürel ihtiyaçları yansıtacak şekilde değişir ve genellikle kutsal kökenleri seküler hikâye anlatımıyla harmanlar.

Anahtar sözcükler: halk bilimi, anlatı türleri, değişim, dönüşüm, ortam, varoluş

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, AKMB Bilim Kurulu asli üyesi/ Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Literature, Department of Turkish Language and Literature. onaci@mu.edu.tr.
ORCID 0000-0002-2397-0697

Interrelationships Between Narrative Genres

Abstract

Narrative genres include myths, epics, fairy tales, legends, folk tales, and fables. Although each genre is distinct, transitions and overlaps are common. Mythology, the earliest form, belongs to the sacred age of the gods. Broadly, narrative genres divide into sacred (myths, legends) and non-sacred (folk tales, jokes, etc.). Myths convey cosmic truths and divine events, while legends reflect sacred elements with varied structures. Epics, rooted in the heroic age, recount the origins and ideals of a people, often preserving pre-literate traditions. Fairy tales are flexible stories that absorb and transform features from other genres. Folk tales emerge from settled societies, offering more localized cultural narratives. Jokes, meanwhile, blend humor and wisdom, often independent but sometimes found in humorous fairy tales. When the original environment of a genre disappears, its essence survives by merging into other forms. Myths, for example, adapted into epics and fairy tales. Traces of Turkish creation myths can still be seen in early art, like cave or wall paintings. Even when fairy tales lose their religious elements, symbolic remnants of belief remain. While myths aim to convey belief, fairy tales often seek to instruct or entertain. Figures like Keloğlan exemplify the fairy tale's everyman hero, while love narratives reflect mythical depth through symbolic dreams and musical expression. Legends act as condensed myths; epics borrow from both myths and folk tales. Ultimately, as times change, narrative forms shift to reflect evolving cultural needs, often blending sacred origins with secular storytelling

Keywords: folklore, narrative genres, change, transformation, environment, existence

Giriş

Anlatmaya dayalı türlerin geçmişine doğru yol almak, tarih öncesinden başlayarak günümüz sözlü kültürünün, söz ve anlam köklerinin izlenmesi demektir. Arkeoloji biliminin yaptığı tarihlendirmeler dışında, sosyal bilimlerde: 1- Tanrılar çağı, 2- Kahramanlar çağı ve 3- İnsanlar çağı olarak veya sözün geçmişi üzerinden: 1- Sözlü, 2- Sözlü-yazılı ve 3- Sözlü-yazılı-görsel dönemler olarak bilim dünyasında tasnifler yapılmıştır (Assmann, 2001, Ong, 2014, ss. 29-97). Anlatmaya dayalı türlerin her biri bir çağa işaret etmektedir.

Anlatmaya dayalı türler mitlerle başlayıp masal, destan, efsane, halk hikâyesi ve fıkralarla devam eder. Halk edebiyatı anlatı türleri, yüzyıllar içinde zamana ve mekâna

bağlı olarak birtakım değişim ve dönüşümlere uğramıştır. Bin yıllar ötesi uzak zamanların ve uzak coğrafyaların anlatılarını takip etmek, sözün ve kültürün kökenlerine doğru bir yolculuk yapmak demektir. Anlatmaya dayalı olağan veya olağanüstü olgular söze/öyküye dönüştüğünde zengin bir külliyat oluşmuştur. Zaman, mekân ve varlıklar (insanlar, hayvanlar, olağanüstü varlıklar vd.) arası yaşanmış olduğu kabul edilen olayların benzerlikleri ve farklılıkları söz konusudur.

Anlatmaya dayalı edebi türlerin ne zaman yazıya geçirilmiş olduğu ikinci dereceden önem arz etmektedir. Oluşum, anlatım/aktarım ve yazım dönemlerinin her biri türün özelliklerini belirleyen unsurlardır. Çağlar içinde hiç bir anlatı türü birdenbire ve bütünüyle kaybolmaz - zamanın ruhuna bağlı olarak - değiştirilip dönüştürülür ve böylece varlığı korunur. Anlatı türlerinin inançlarla/kutsalla bağlantısı özel bir dikkat gerektirir. Kutsal olan yeni kutsallara karışmaya, ona benzeşmeye, inanç dokularını bağlamaya eğilimlidir. Anlatmaya dayalı türleri inanca dayalı olanları ve olmayanları kendi içinde ayırmak mümkündür.

Mitler insanlığın köken bilgilerinden izler taşır. Çağlar içinde zamanla duvar resimlerine yazıya geçirilmiş belge ve bulgular, mitolojik anlatıların kaynağını oluşturmuştur. Mitlerde ağırlıklı olarak tanrıların (çok tanrılı dönemin) öyküleri anlatılır. Bir yandan mitler devam ederken diğer yandan kahramanların ortaya çıktığı destan çağı başlamıştır.

Mitler yaratılış öykülerinden dünyanın sonuna doğru (cosmogoni, antropogonomi, etioloji ve eskatoloji bağlamlarıyla) bir yolculuk içinde anlatılır. En eski dinler, çok tanrılı inançlar, kendi içinde tutarlılık arz etsin etmesin yeniye karşı direnmiş olması ve sonrasında uyumlulaşması (senkronize olması) hayatın olağan akışına uygundur. Çok tanrılı/iyeli dönem tek tanrılı dinlerle kimi zaman sarmal bir vaziyette, kimi zaman kabul görülen inançlarla iç içe geçerek halk anlatılarında kendilerine yer bulmuşlardır. Mitik anlatıları “batıl” olarak nitelemek Tek tanrılı dönemden geriye doğru bakmak demektir. Mitik inançların tabiat kültüne ait kalıntıları saymakla bitmez; yaşamın tam da atar damarında, tek izlekli efsanelere geçiş yaparak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Mitlerin bilicisi olan kam ve kamka (Tülütlerde: kadın şaman), bir yandan kutsalla bağlar kurarken diğer yandan kutsal olmayan masalları anlatmışlardır (Direnkova,

2014, s. 16). Kamların hem kutsal olanı hem de olmayanı anlatıyor olması, türlerin birbirlerine karışmasına vesile teşkil etmiş olmalıdır.

Destan dönemi kahramanlar çağıdır. Kahramanlar toplumsal hiyerarşi içinde, belirgin bir yere sahiptirler: ya yöneticidirler ya da yönetimin içinde yer alırlar. Mit ve destan tanımlamalarının birbirine karıştırılması, Antik dönem, Sümer mitleri ve diğer mitik anlatılarla ilgilidir. Truva ve Odysseus mitik anlatılarında birtakım kahramanlar öne çıkar: Akhilleus, Hektor, Odysseus; kahramanlardan bazılarıdır. Mitik dönemin bu kahramanları Tanrılarla ilişkili olup gökyüzünün değil, yeryüzünün kahramanlarıdır. Bu yönüyle destan tanımlarında karışıklıklar söz konusu olmuştur. Gilgamiş anlatısı bir yanıla mit, diğer yanıla destandır. Sümer mitolojisinde tanrı ve tanrıçaların öyküleri anlatılırken - adeta insanlık adına - ölümsüzlüğü arayan bir kahramanla karşılaşılır.

Destanlar tarih öncesinden başlamış, tarihî döneme, oradan milatlı yıllara; zayıf olanın güçlü olanı yendiği yakın çağlara dek devam etmiş; aklını ve bilek gücünü kullanan kahramanlar insanlık tarihine mal olmuştur. Gilgamiş kahraman olarak hem kraldır hem de destan kahramanıdır, öte yandan Gilgamiş'in tanrı tarafı da söz konusudur. Antik dönem kahramanları gibi, Tanrılarla olan ilişkileri bağlamıyla, mitik kahraman olarak bilinir.

Destanlar kolektif yaşayan toplumun başından geçen felaketlerin, savaşların ve çeşitli mücadelelerin birer var oluş (ontolojik) öyküleridir. Milat öncesinden tarih öncesine kadar uzanan destanlardan ancak yazıya geçirildiklerinde haberdar olunmuştur. Yazıya geçirilmemiş sözde kalmış nice insanlık halleri kendi içinde varla yok arasında bir trajedidir. Alp Er Tunga destanında olduğu gibi büyük bir destanın dağınık ve bölük pörçük kalıntıları çok değerlidir.

Eski komşuların yazdıkları metinlerin bazılarına dışarıdan bakılınca ilginç, absürt/saçma gelebilir. Çin ve Fars kaynaklarındaki durum böyledir. Döneme ait sembolik çözümler yapıldığında gerçek bilgilere ulaşılabilir (Önal, 2009, ss. 57-72). Destanlar bir milletin derin tarihine işaret edeler. Şu destanı destan parçaları "Divanü Lügat'it Türk"te dağılmış hâldedir. Başka da bir kaynağı yoktur. "Alp Er Tunga" destanı tarih öncesi döneme / MÖ 7. yüzyıla, "Hakan Şu Destanı" Büyük İskender'in doğu seferine MÖ. 4. yüzyıla dek gitmektedir.

Bazı masallar susturulmuş mitlerdir. İçlerinden inanç kodları çıkarıldığında, insanoğlunun ilk edebî, ladinî ve estetik ürünleriyle karşılaşılır. Evrensel yanırlarıyla (motifleriyle) aynı masal, dünyanın dört bir kıtasında varlığını korumuştur. Masalların dağılımı, aynı insanlık halleri (gelişme) ve yayılım serüveni ile açıklanmaktadır. İnsanlığın dünyaya yayılmaları savaş-ticaret-göç yollarına işaret etmektedir. Aynı masalın dil ve kültür duvarlarını aşp farklı dillerde anlatılıyor olması, insanlığın birbirine nasıl karıştığının ve iletişim kurduğunun bir göstergesidir.

Masalların olağanüstülükleri, insan/ın/lığın önündeki engelleri nasıl aşması gerektiğine, bilim ve teknoloji yolculuğuna işaret eder. Akıllı kullanmak, hayat memat meselesidir. Akıllı kullanma zorunluluğu ilk öğreti ve tembihtir. Hayalleri besleyen, yaşama sevincini aşıl原因 ve merak unsurunu körükleyen anlatılar insanlık tarihinin fantastik öyküleridir.

Masalların gerçek kahramanları üçüncü şahıslardır. Çoğunlukla sıradan insanların yaşamlarını anlatan masallarda, her sosyal statüden insanlar boy gösterir. Masalların kahramanları arasında saray çevresi (padişah/kral, şehzade/prens veya prenses) varsa da asıl masallar üçüncü şahıslara aittir. Masal dünyasındaki toplumsal yönetim düzeni, anlatıcılarının dünyalarından bağımsız değildir. Keloğlan/Taztarakay sıradan olma, (herkes gibi bir) kusuru bulunma adına bireyin kendini gerçekleştirmesinin sırlarını sergiler.

Efsaneler, anlatmaya dayalı türler arasında inanç kodlarıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir. Genellikle tek bir öykü etrafında oluşmuş, kısa bir anlatı olarak günlük yaşamda yer edinmişlerdir. Mitin damlaları olan efsaneler yaratılış, oluşum ve dönüşüm bağlamında hayatın tam merkezinde yer almaya devam etmektedirler. İnanç kodlarıyla psikolojik ihtiyaçları giderip bilinmeyenleri (kendi bağlamıyla) bilinir hale getirerek yaşatılmışlardır. Animistik bağlamda taş kesilme efsaneleri yaygın bir coğrafyaya dağılmıştır. Başını vermeyen şehit yatırlarının haritaları yapılmıştır (Ocak, 2013). Efsaneler, taşların gizeminden bitkilere, hayvanlara, dönüşümlere (metamorfozislere) dek, dünyayı gizemlerle kuşatmaya devam etmektedirler.

Halk hikâyeleri aşk ve kahramanlık üzerine kuruludur. Kimi zaman ikisi bir aradadır. Bu öyküler bilek gücünden, kılıç marifetinden çok, saz şairlerinin aşkları, sazları ve sözleri üzerine kuruludur. Köroğlu gibi kahramanlar sazla söyleşmeler bile, badeli

aşıklar tanrısal ilhamla âşık olur ve aşklarının peşlerinden giderler. Tanrının lütfu onların mücadelelerine yardımcı olur. Zor zamanlarda Hızır ortaya çıkar. Zamanın ve mekânın aşılması ihtiyacını Hızır giderir (Türkmen, 1995). Tanrının kutsal elçileri (dede, pîr, şeyh, Hızır) rüya yoluyla aşığa ulaşır ve onun aşk ateşine salacak badeyi içirip saz çalma yetisini bütün varlığına bahşederler. Âşık uyandığında artık başka biridir. Herkesin çalamadığı kadar iyi saz çalıp etkili şiirler söyleyebilir hale gelir; daha önce bilmediği, tanımadığı bir sevgilinin peşinden gider.

Yerleşik dönemlerin aşka zamanı vardır. Bu aşklar da genellikle dengi denginedir. Birbirine yakışır, benzer statülerde olanlar arasında, uzak diyarların farklı boyların ve soyların birbirine karışmasına sebep olan aşklar söz konusudur. Hak âşığı olup olmadıklarını gösteren sınamalar hikâyelerde yer alır. Bu durum Kam inançlarının nasıl evrildiğini ortaya koymaktadır. Aşk ve âşık olma Tanrı vergisi olduğu kabul edildiğinden, âşıklara hanlar ve şahlar bile saygı duyar, yardımcı olurlar.

Anlatı türlerinin sonucusu olan fıkralar, akılla doğrudan ilgilidir. Bütün varlıklar içinde gülen tek varlık insandır, akılla gülmek doğru orantılıdır. Aklın şaşkınlığı gülmeleri doğurur. Sebep sonuç ilişkisi içinde gerçekleşen sıra dışı olay, gülme öncesi muhakeme yapan aklın ürünü oluşturur.

İnsan neden güler sorusunun sebepleri çeşitli kuramlara bağlanmıştır: Üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama. Bergson ise, gülmenin ortaya çıkış sebeplerini verir: Durum, söz, şekil ve karakter komiği üzerinden gülünür (1997, ss.13-89). İnsanın gülmesi, eğlenmesi, kendini eğlendirmesi, sevmesi söz konusu olabilir. Fıkra yeri geldiğinde bir iletişim silahı olarak kullanılabilir. Bir kişi kendine göre uygun olmayan bir durumu doğrudan değil, dolaylı olarak fıkra yoluyla eleştirebilir. Pek çok insanlık hâlleri fıkra türünde boy göstermeye müsaittir. Fıkraların bu yapısı başka türlerle uyumunda zorluklara neden olmaktadır.

Ortam farklılıkları fıkranın farklı anlaşılmasına sebep olabilir. Akılla olan bağlantısı akli kullanma becerisine/düzeylerine göre değişiklik arz eder. Herkesin her fıkraya gülmediği bilinmektedir. Farklı gülme tepkileri değişik çevre, yetişme ortamı, düşünce, eğitim, görgü farklılıklarını da ortaya koyar.

Anlatıya dayalı altı türün genel özellikleri verildikten sonra, bu türlerin birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde duralım.

1. Mit, Masal ve Diğer Anlatı Türleri

İnsanlık tarihi - kutsal kitaplar dışında - mitlerle de anlatılır. Mit ve kutsal kitap bilgileri zaman zaman örtüşür. Tufan hadisesi bu ortaklığın en bilinenlerindendir (Çığ, 2023, ss. 60-67). Çağlar içinde mitler, sonraki anlatılara kısmen veya yanırlarıyla karışmıştır.

Mitler olağanüstülük özellikleriyle masallarla benzerlik gösterse de, mitlerin temel özelliği inanılır olması, kutsala bağlanması veya bir zamanlar kutsal kabul edilmeleridir. Masallar kutsallıktan uzaktır ve inançlardan beslenmezler (Eliade, 1999, s. 15). İçlerinde inançla ilgili unsurlar varsa, bu durum anlatıcının tutumundan kaynaklıdır.

Mitler; yaratılış, varlığın oluşumu, dönüşümü ve sonu gibi inanç kodlarla anlatılırken masallarda, olağanüstü yanırları dışında, tanrıların öykülerine yer verilmez. insanlık hayalleri anlatılır. Masallar kutsalla bağlı olmadığı için herkesçe anlatır, toplumun bir kısmından saklanmaz. Masal metninin anonim olması, toplumun bütünü tarafından içselleştirilmiş olduğunu gösterir. Uzak geçmişin mitik yasakları günümüzde gizemleriyle birlikte yaşatılmaktadır. Nusayri (Arap Aleviliği) inancına mensup olanlar arasında kutsal bilgiler, kadınlara ve çocuklara anlatılmaz; sadece erkekler bilir ve ergenlik çağına gelenlere öğretilir. Kadınlar sadece masalları bilir.

Don değiştirme, türlenme, özü türledi, özü kel / taşça oldu ifadeleri, kalburlanmak deyimi, mitolojilerden masallara geçen özelliklerdir (Ögel, 1995, ss. 77-83). Yerüstü ve yeraltı dünyasını düzene koyan kahramanların Tanrı tarafından görevlendirildiğine inanılır. Kimi zaman kahraman kartal kılığına bürünür (Eliade, 1999, s. 95; Bayat, 2015: s. 37). Yakut ve Altay Türklerinde yeraltı ruhlarıyla mücadeleler yer alır. Gökteki hanlığın oğlu yeraltı düzenini de sağlar. Böylece yeraltı yer üstüne bağlanır (Ögel, 1995, II, s. 263).

Masalın tanımı nesirle söylenmiş, inanç ve törelerden bağımsız hayal ürünü inandırmak iddiasında olmayan hayali anlatılar olarak bilinir (Boratav, 1992, ss. 76-77). Mitlerdeki olağanüstü unsurlar, hayal uyandıran masallarla örtüşür. Mit ve masal arasındaki ilişki Hakas masalları örneğinde görülür. Radloff'un Sibiry'a'dan derlediği Türk yaratılış miti, Hakas Türklerinde masala dönüşmüştür: Karya Han ve Kiji/Kişi arasındaki ilişkiler ördekler üzerinden anlatılır. Türk yaratılış mitinde geçen su yerini nehre bırakır: dibine üç kez inilir. Ağızda toprak/taş saklama, yeni dünyalar yaratma, dağların oluşumu, masal olarak anlatılır. Yeraltı ve yerüstü dünyası Erlik ve Tanrı

arasındaki ilişkiler benzerdir. Ege kemiğinden yaratılma, yasak meyvenin “Frenk üzümü” olması, Tanrı ve kuşların yaratılış öyküsü masal kıvamıyla verilmiştir (Katanov, 2000, ss. 320-333).

En çok bilinen masallar arasında yer alan Zümrüdü Anka masalında, kahraman yeraltına iner ve tekrar yeryüzüne çıkar. (Zümrüdü) Anka kuşu yukarı çıkarken “gak” dedikçe et, “guk” dedikçe su ister. Böylece aydınlık dünyaya ulaşır. Mitik inançlar arasında Kam göğe çıkarken üzerine bindiği kazla konuşur. Kaz da ona “Ungay gak gak” diye cevap verir (Radloff, 1986, s. 242). Göğ çıkış bilgileri mitlerden destanlara (Er Töştük) oradan masallara aktarılarak günümüze taşınmıştır. Türk dünyası masallarının tamamında anlatılan Zümrüdü Anka masalı aslında mitik kökenlidir. Kahramanın yeraltı ve yeryüzüne gidiş gelişleri kamlara benzerdir. Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Azeri masallarında demirkazık/hayat ağacı, kartal, yer ve gök arası gidiş gelişler, Türkistan’dan Türkiye’ye doğru gelirken mitolojik unsurlar giderek silinmiştir (Eliade, 1999, ss. 123-125; Önal, 2023, ss. 42-49).

Mitten masala intikal eden yaygın kültler vardır (Bütüner, 2020). Ak gök temiz, kara yer kirlidir. Ülgen ve oğulları, kızları ak renktedir. Göğün üçüncü katında otururlar. Yeraltı Erlik’in himayesindedir ve karadır. Onun da çocukları vardır ve onlar da kara renklidir (Bayat, 2006, ss. 245-246). Türk yaratılış mitiyle başlayan anlatı, masalla devam ederken Sibiry’a’daki duvar resimlerinde çok sayıdaki “su kuşu” tasvirleri dikkat çekmektedir.

Mitik unsurların arkeolojik dayanağı kutsal inançlardır. İnsanlık tarihinde soyut düşünce inançla başlatılır. Bu dönem on bin yıldan geriye gider ve üst paleolitik çağ olarak adlandırılır. Soyut inançların somut sanat eserlerine dönüştüğü bu çağda, Güney Sibiry’a’da Angara Irmağı çevresinde yapılan Mal’ta ve Buret arkeolojik kazılarında kaz figürleri bulunmuştur. Bu figürler kısa kanatlarıyla uçar pozisyonda kaz ve gergedanlı dalgıç kuşlarına benzemektedir. Buluntular 23 bin yıl öncesine tarihlendirilir. Moğolistan’daki Hoit-Tsenker mağara duvarındaki Kondon kaya resimlerinde büyüsel nitelikte çeşitli hayvan resimleri yer alır. Bunlar arasında ısrarla su kuşlarının çizildiği görülmüştür (Çirkin, 2018, ss. 324-325).

Görsel 1: Sibirya duvar resimleri arasında öne çıkan “su kuşu”

“Oğuz Kağan Destanı”nda adlara, tamgalara ve ongunlara da yer verilmiştir. Pek çok kaynakta Oğuz’ın ışıktan kadından üç, ağaçtan çıkan kadından üç oğlu olur. Her birinin birer tamgası vardır. $3 + 3 =$ toplam 6 tamga da yırtıcı kuşlardan oluşur. Ebu’l Gazi Bahadır Han, 24 Oğuz boyunu anlatırken tamgaları arasında “bahri” ve “su kartalı”nı da sayar. Bu kuşlar yaratılış destanındaki suya dalan kuşu ve yaratılışta Tanrı Kayra Han’ın da bir kuş gibi uçtuğunu hatırlatır (1996, ss. 247-248). Çizilerin inançlardan beslendiği, soyların kutsala bağlandığı uzak geçmiş anlatıları, masal ve efsanelere dek taşınmıştır.

Altay Şamanlığında Tanrı Umay “kuş ana” olarak bilinir (Bayat, 2015, ss. 37). Umay, devlet kuşu olarak kabul edilmiştir. Simurg, Zümrüdü Anka ve Anka adları Türk kültüründe Hümay, Hüma olarak bilinir. Türkülere dek en iyi bilinen Anka kuşu talihe yardımcısıdır ve gölgesi düşen kişinin de padişah olacağına inanılır (Akalin, 1993, ss. 130-131). Akkuş Başkurtlarda kutsal kuşlardandır. Kuğu, “Ak-buzat” efsanesi Humay, Irıl-Batır’ın ölümünden sonra, ona bağlılığından ötürü kuğuya dönüşür. Kuğu öldürülmez ve yuvası bozulmaz (Akalin, 1993, s. 129). Mitik anlatılar, ana gövdeden kopunca masal ve efsane olarak anlatılmaya devam ettirilmiştir.

2. Destan ve Diğer Anlatı Türleri

Destan çağının kahramanlık anlatıları, zamanla masal ortamına taşınmıştır. Mitlerin, destanların ve halk hikâyelerinin yanırları/motifleri masal dünyasına uyarlanmıştır. Bir türün doğal ortamı kaybolduğunda, diğer anlatı türünün devam eden ortamı üzerinden dönüşerek varlığını sürdürmüş olmalıdır.

Halk kültürünün aktarıcıları/anlatıcıları bilge kişilerdir. Kamlar dahil, din adamları, insanlık tarihinde saygın bir yere sahip olmuşlardır (Köktürk, 2012, ss. 223-230). Kamlar din adamı olmalarının yanında iyi bir destan anlatıcısıdır. Bu durum doğal olarak mit ve destanların birbirlerine karışmasını kaçınılmaz kılmıştır. Tuva Türklerinde destan anlatımı esnasında uyuyan kişinin ömrünün kısılacacağına dair inançlar, mitik otoriteye işaret eder. Kamların Tanrı tarafından seçilmiş kişiler olduğuna inanılır. Onlar olağanüstü kahramanlık destanları yanında masalları da anlatırlar (Reichl, 2002, ss. 56-57, 69). Destan anlatı tavrı dikkat çekiçidir. Ozan bir keçe üzerinde oturup azamet ve ahenk içinde hırıldayan bir ses tonuyla destanı anlatır (Köprülü, 1935, ss. 3-5).

Destanlar manzum bir tür olarak anlatılırken komşuların şahit oldukları olaylar doğal olarak mensur şekle dönüşmüştür. Masalların kimi zaman manzum parçaları olsa da genellikle mensur anlatılardır. Destanlar millî ve yerel bir kimliğe sahip iken masallar evrensel anlatı türleridir. Destanlarda zaman ve mekân kavramları bellidir, masallarda belli değildir. Destanlarda gerçeğe yakın ilişkiler kurulabilir, masallar ise yaşamın simetrisi olup hayal ürünleridir. Destanlar tarihten izler taşırlarken masallar kültür tarihinden izler taşırlar.

Destan kahramanlarının giyim kuşamları kendilerinin ve atlarına ait eşyalar altın ve gümüştenidir. Aynı zamanda kahramanlar olağanüstü (düşman tepeleyen, konuşan, kanatlı vb.) atlara sahiptir. Bunun anlamı destan kahramanları üst statüden yönetici, soylu ve varlıklı kişiler olmalarıdır. Oğuz Kağan destanından Manas'a kadar altından yapılmış giyim kuşamlardan ve eşyalardan söz edilir.

Görsel 2: Ermitaj Müzesi /Saint Petersburg, Pazırk kurganından çıkan pek çoğu altın olan mezar buluntuları. (Fotoğraf: Mehmet Naci Önal)

Destanlarda tarih öncesi dönemden başlanarak bir milletin var oluş öyküleri anlatılmaktadır. Hanlar/hakanlar veya dini şahsiyetler (Hakan Şu, Oğuz Kağan, Sarı Saltık vd.) üzerinden toplum/uruğ/ulus adına gerçekleştirilmiş başarılar olağan veya olağanüstü unsurlarla verilir. Padişah, şehzade ve onların başarıları üzerinden anlatılan masallar, destanlardan intikal etmiş olmalıdır. Destan kahramanları akıllarını, güçlerini/silahlarını kullanırlarken masal kahramanları çok büyük oranda akıllarını kullanırlar.

Destanlardan masallara çok sayıda intikal eden izlekler ve yanışlar mevcuttur. Dede Korkut hikâyeleri arasında mitik özellikler taşıyan “Tepegöz” masal olarak anlatılmaktadır (Ekrem ve Hilmiye, 1985: 13-17; Güvenç, 2019, ss. 135-232; Uluişik, 2018, ss. 113-127). Destanlardan masallara geçiş durumu, destan ortamının kaybolmasıyla açıklanabilir.

Masalların olağanüstü başarılarla imza atan kimi kahramanlarının üst statüden kişiler olduğu belirtilmişti. Sıradan veya alt statüden insanların başarıları sonrası statü atlamaları toplumsal modeller oluşturmuştur. “Ali Cengiz Oyunu” adlı masalda Keloğlan olağanüstü işler başardıktan sonra padişahın kızını alır (Önal, 2022, ss. 41-68). Kahramanlık konulu destanlardan masallara intikal eden masallardan biri de “Dünya Güzeli” masalıdır. Kahraman olağanüstü işler yapar, perilerden yardım alır, kötülerle tekrar tekrar mücadele eder, ayak basmadık toprak bulur ve babasının gözlerini iyileştirir (Boratav, 1992b, ss. 61-68). Gurbet elde tebdil gezip kılık değiştirme, yardımcı devler, soylu sınavı, sevgili seçme yarışmaları, kızın babasına yardım gibi yanışlar arkaik destanlardan masallara intikal eden yanışlardır.

3. Halk Hikâyesi ve Diğer Anlatı Türleri

Masallar ağırlıklı olarak mensur, halk hikâyeleri manzum ve mensur karışık anlatı türleridir. Masalların zamanı duyulan, halk hikâyelerinin zamanı bilinen geçmiş zamandır. Halk hikâyelerinin konuları aşk, kahramanlık veya ikisi bir arada iken masallarda savaşçı kahramanlıklar (devler hariç) söz konusu değildir. Halk hikâyelerinde karşılıklı konuşmalar şiirlerle gerçekleştirir. Âşık edebiyatı içinde bazı saz şairlerinin başından geçenler hikâye edilirken masallar belirsiz kişiler, zamanlar ve mekânlarda geçer. Bir yanıla halk hikâyeleri gerçek yaşama oldukça yakın bir anlatı türü iken, masallar sembolik ve hayali anlatılar olarak yaşama yansır.

Halk hikâyelerinde sıkça görülen rüya yanışı, destan anlatıcılarında da karşımıza çıkar. Anlatıcı, rüyasında Manas destanının kahramanlarını görür; Semetey ve Külçora'nın yemeğinden yemek ister. Semetey'in verdiği pirinç taneleri, destancıları hasta eder ve uzun süre sonra iyileşip destan anlatmaya başlarlar. Rüya da destan kahramanı görülür ve kımız içilir. 40 yurda götürülüp 40 yerde kımız içenler uyandıklarında Manas destanını çalıp söylerler (Reichl, 2002, ss. 59-60).

Masallarda görülen rüyada âşık olma halk hikâyelerinden alınan yanıştır. Bazı masallarda halk hikâyesi formundan izler görülür. Mesela "Altın Toplu Sultan" masalında üç kardeş, üç kız kardeşi istemeye giderler. Aşk temalı masal halk hikâyelerinden izler taşır. Şah İsmail ve Köroğlu'nda yer alan kızın peşinden gitmeler masalla örtüşen sahnelerdir (Boratav, 1992c, ss. 182-188).

Halk hikâyesinin anlatma ortamı kaybolduğunda yerini masal ortamına ve masal formuna bırakmıştır. "Ahmet Harami Destanı" ile iki masal karşılaştırılmış, destandan kahramanlık konulu halk hikâyesine dönüşen anlatımlar: "Ölü Yiyen Derviş" ve "Terzi Kızı" adlı masallarla konu, izlek ve yanışlar bakımından benzerlik üzerine çalışmalar yapılmıştır (Seyidoğlu, 1979, ss. 423-427).

Muhayyelât-ı Aziz Efendi'nin "Muheyyalât" adlı meşhur eserinde, masal dünyasına ait çeşitli hayaller, olağanüstü varlıklar ve olaylar hikâyeleştirilmiştir. Eflatun Cem Güney, bazı halk hikâyelerini masala dönüştürerek anlatmıştır. Dede Korkut hikâyelerini de masal tadında yeniden yazmıştır. Şah İsmail hikâyesi en çok sevilen ve anlatılan hikâyelerden biri olup isim değiştirerek masal formuna uyarlanmıştır (Önal, 2006, ss. 105-122).

4. Efsane ve Diğer Anlatı Türleri

İnanç kodlu efsanelere intikal eden mitik anlatılar yeraltı dünyasına dek uzanır. Yeraltı kötülerin dünyasıdır, yerüstü iyilerin. Ölümler Hanı İrke-Han kızı siyah tilki donunda yiğitleri kandırıp yeraltına çeker ve başlarına çeşitli felaketler getirir (Ögel, 1995, II, s. 263). Gecenin şerhleri olan varlıklar, karanlık olunca yukarı çıkıp insanları aldatırlar. Cin çarpması, al, alkarısı vb. öyküler, yeraltı dünyasıyla evlilikler, halk arasında anlatılmaktadır. Efsanelerde Erlik'in dokuz kızı, şamanı göğe çıkarken yolundan etmeye çalışırlar. Erlik kara ata biner; kara sakallı ve kara yüzlüdür; atı ve kamçısı karadır (İnan,

1976, ss: 27-28). Efsanelerde ak ve kara arasındaki karşıtlık aynı zamanda yerüstü ve yeraltı mücadelelerine sahne olur.

Efsaneler genellikle kısa ve özlü, destanlar tersine uzun anlatılardır. “Destan yazmak” ifadesi deyimleşirken ne denli uzun bir tür olduğu da ima edilmektedir. Masal türü de efsanelere göre uzun anlatılar olup halk hikâyeleri halk romanlarıdır. Efsaneler bir yönüyle inanca dayalı mitlerle ortaklık oluştururken bir yönüyle de masallar gibi hayal ürünü anlatılardır. G. Grimm’e göre masal poetik/şiirseldir, efsaneler tarihidir. Masallarda gizemli, büyülü ama inanılmaz olan olağanüstülükler yer alırken efsanelerdeki olağanüstülükler inanılır. Efsaneler belli mekân, zaman, şahıs ve olaylar etrafında gerçekleşirken, masallar geçmiş zamanlarda yaşanmış olduğu kabul edilir. Efsaneler mistik olanı içine alırken masallarda mistisizm, inanç ve dinî ibareler görülmez. Efsanelerde ahlaki bir dünya düzeni söz konusudur. Masallar eğlenceyi merak unsurlarıyla birleştirip öğretici kodların sonrasında adaletin sağlandığı anlatımlardır (Alangu, 2020, s. 151).

Destanlar içinde metne bağlı ve bağımsız efsane anlatıları çokca yer alır. “Oğuz Kağan Destanı”nda Karluk, Kığçak, Kalaç, Kangı vd. boy, soy adlarının anlatıldığı müstakil öyküler yer alır (Pehlivan, 2020: s.130). Hakan Şu destanında gelişen olaylar çerçevesinde “Altın Kan” gibi müstakil yer adları efsane olarak metinde yer alır (Banarlı, 1987, ss. 15-16).

İçinde mitik unsurlar taşıyan ve efsaneye intikal eden av öyküleri vardır. Tülüetlerde ruhların kam adayını özel bir kazanda kaydattığı, etleri uzun süre pişirdiği anlatılır. Kemikleri kontrol edildiğinde eksik kemiği çıkarsa kam adayı ölür (Direnkova, 2014, ss. 16). Halk arasında avlanan geyiğin yendikten sonra kemikleri tekrar düzenli olarak deri içine yerleştirilir. Sonra bilge/yaşlı/derviş kişinin duası sonrası geyik canlanır; ete kemiğe bürünür ve kalkıp gider (Önal, 2013, ss. 270-271). Efsanelerin bir bölümü mitin kalıntılarına işaret edip inandırma iddiası taşırlarken masallarda inandırıcı olmak söz konusu değildir (Sakaoğlu, 2002, ss. 9-13). Bazı efsaneler, masalların bir bölümünü kendi dokusuna uyarlamıştır. Bunlardan biri “Tın Tın Kabacık” masalındaki iki kardeş / Yusufçuk ile Ayşecik efsanesidir (Ergun, 1977; Boratav, 2015). Masallardan efsanelere taşınan çok sayıda olağanüstü güçler ve varlıklar söz konusudur (Polat, 2020).

Anlatı türleri içinde masallar, inançtan bağımsız bir yapıya sahip olsalar bile, inançtan beslenen anlatı türlerini süzüp bünyesine dahil edebilme özelliğine sahiptirler. Bu bağlamda aynı adla hem efsane hem de masal olan öyküler vardır: İbn Sînâ, Şahmeran, Hızır vd. (Ozan ve Öztürk, 2022; Yılar, 2016, ss. 350-487).

Farklı anlatı türleri kahramanları aynı olduğu için birtakım karıştırmalar yaşanabilmektedir. Anlatı türlerinin farklı özellikleri ayırt edici unsurlarıdır. Bazı tarihi efsaneler, olağanüstü gizemli mitik unsurlarla anlatılır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş öyküsü ve Osman Gazi'nin rüyası tarihçiler arasında "mesele" olmuştur. "Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi"nden hareketle han/hakan/padişah olmak tanrının seçmiş olmasına bağlanır. Efsane böylece kutsala taşınır. İslam öncesi Tanrı soylu olan hakanlık anlayışından İslam sonrası geçişler uyumlaştırılarak devam ettirilmiştir (Kafadar, 2021, ss. 68-69). Efsane niteliği taşıyan ve her bir tür içinde anlatılan rüyalar kültür tarihi içinde bir külliyat oluşturur (Çelepi, 2017, ss. 45-377). Efsane anlatılardırda pek çok türbe makamı, haberci nitelikli rüyalar sonucu bulunmuştur (Önal, 2000, ss. 31-48).

5. Fıkra ve Diğer Anlatı Türleri

Bir mizah türü olarak fıkra müstakil bir türdür. Diğer türlerle ilişkisi bir şekilde girişikmiş gibi bir görünüm arz etse bile tür olarak "bağımsız" yönüyle öne çıkmaktadır. Fıkra türü giriş, gelişme ve sonuç bölümleriyle bir veya birkaç paragrafta tamamlanır. Fıkralar genellikle bir izlekten oluşan kısa anlatılardır. Sıradanlıktan anlam derinliğine kadar geniş bir anlama ve anlamlandırma kapasitesiyle muhakemenin sonucu olarak ortaya çıkarlar. İnsan ve insanlık arasındaki ilişkilerin olumludan olumsuzuza dek geniş yelpazesinde fıkralar da yer alır. İşlevsel boyutuyla hayatın her alanında kendine yer bulan fıkralar, insanlık hallerinin her halini ortaya koyar. Nasrettin Hoca veya yerel tipler (Temel, Karatepeli, Naim Hoca vb.) birer gülmece kahramanı olarak kültür dünyası içinde yerlerini almışlardır.

İnsanoğlu kutsal addettiği anlatı türlerinde gülmez. Mitlerde ve efsanelerde gülme durumu söz konusu değildir. Destanlar da ciddiye alınan bir tür olarak bilinir. Halk hikâyeleri hem kutsalı hem de kahramanlığı içinde barındırır. Anlatı türleri içinde masallar, hem müstakil masallarda hem de olayların akışında gülme unsurları oluşurlar.

Masalların bir bölümü “mizahi masallar” olarak sınıflandırılır. Masalların eski tasnifleri arasında “fıkra-masal” olarak geçse de, bu tasnif adlandırması yerini “mizahi masallar”a bırakmıştır. Mizahi masallarda gülme öne çıkar. Fıkralar ve mizahi masallar arasında nitelik ve nicelik farkı görülür. Masalların hacmi dışında anlatı niyeti de farklıdır. Anlatım tutumu sözün ortamına göre değişiklik arz eder. Masallar olağan ve olağanüstü her şeyi içinde taşıyan bir türdür. Üslup ve anlatım tutumu farkı, ayırt edici en önemli özelliklerindendir. Fıkralar ise kısa ve yoğun bir anlatı türüdür (Boratav, 1992a, ss. 76-77).

Mizahi masallar, masal tasnifleri içinde önemli bir yere sahiptir. Yazıya geçirilmiş masallara sürekli bir değerler manzumesi çıkarmak amacıyla bakıldığında, masalların mizahi olduğu anlaşılmaz ve kabul görmez. Mizahi masalların derin yapısında ironi vardır. Metnin tamamı dikkate alındığında tersten bir eleştiri ve öğreti yapıldığı anlaşılır. Sakarlık, vesveselik, tembellik, uyanıklık, açığözlülük, şeytani zekâ vb. durumların masalın bütünlüğü içinde okunmalıdır. Çocuk annesini ve babasını sakarlık veya yanlışlıkla öldürürken mizah gerçekleşir. Anlatıcı ve dinleyicinin doğal ortamında, niyet/durum anlaşılır. Özellikle anlatıcının gülmeleri, kahkahaları, anlatının niyetini ortaya koyar. Okur, metnin bağlamından habersiz kaldığında masal metni saçma, anlamsız ve değersiz gelebilir.

Masal türünde dolaylı olarak geçen gülme unsurlarından bir masal da “Keloğlan Hiç Alıyor” masalıdır. Keloğlan hiç almak için pazara gider. Yolda başına gelen olayların her biri mizahi oluşturur. Kendi kendine yüksek sesle “hiç, hiç, hiç” derken balıkçılardan dayak yer. “Allah bereketini artırsın” derken cezaze sahiplerinden dayak yer. Böylece başından geçenler gülmeye neden olur, mizahi her izlek/durum, fıkraya yaklaşır (Dursun, 2018, ss. 38-48).

6. Birden Fazla Türler Arasılık

Gerek İslam öncesi /Kut dönemi gerek İslam sonrası destanları arasında pek çok unsur ve tür bir aradalık özelliği göstermektedir. “Er Töştük,” “Maaday Kara,” “Altın Arığ” gibi destanlarda birden fazla tür bir iç içedir. Ağırlıklı olarak destan türüne ait olsalar bile mit, masal, destan bir aradadır. İslam sonrası destanlar arasında da bu durum sıkça görülür. Arap kökenli destanlar arasında Battal Gazi ve devamı olan Hüseyin Gazi vd.

ile Hz. Ali hakkında anlatılan destanlarda mitik, efsanevî, menkıbevî ve masalsi özellikleri bir arada görmek mümkündür.

Hz. Ali Cenkları Türk halk anlatılarında önemli bir hacme sahiptir. Hz. Ali'nin hicretten önceki hayatı hakkında fazla bir bilgi olmamasına rağmen, sonraki yaşamı efsane, menkıbe ve rivayetlerle doludur. Onun olağanüstü yaşamı özellikle Şia kaynaklarında zengin bir menkıbe birikimi oluşturmuştur (Fırlalı, 1989, ss. 371-374; Daşdemir, 2025). Hz. Ali ile ilgili anlatılanlar, Hızır anlatılarına benzer bir şekilde karşımıza çıkar. Zor durumda olanların imdadına yetişir. "Yetiş Ya Ali" nidasını duyan Ali, atı Düldül ile yetişip Zülfikar adlı kılıcıyla düşmanı yener, haksızlığı giderir, zor durumda kalanları kurtarır.

Hz. Ali'nin atı Düldül destan ve efsane kahramanıdır. Mısır hükümdarı Hz. Peygambere hediye ettiği ak katırın adı Düldül olup bir süre sonra Ali'ye hediye etmiştir (Kaya, 2014, s. 299). Zülfikar'ın da efsanevi bir öyküsü vardır. Hz. Muhammed'e gökten indirilmiş olduğuna inanılır. İki ucu çatallı kılıcı Hz. Ali'ye hediye ettiği ve kılıcın gökte yapılmış hâlde geldiğine inanılır. Kılıç hakkında "Zülfikarname"ler yazıldığı pek çok şiir vardır (Gökbel, 2019, ss. 944-947).

Hz. Ali'nin ayak değmediği bir coğrafya yok gibidir. Düldül'ün ayak izleri dağlarda yer almaya devam etmektedir. Düldül, bir ayağıyla bir dağa, bir ayağıyla diğer dağa basarak koşar ve kanatlanır (Önal, 2013, ss. 292). XII. yüzyıldan sonra Türkçe'ye tercüme edilmeye başlanılan pek çok eserde Hz. Ali'nin olağanüstü cenkları anlatılır. Bu "Cenkname"lerde efsaneler, menkıbeler ve destan unsurları bir aradadır (Çetin, 1997, ss. 43-54).

Anlatmaya dayalı türleri dışında söylemelik türlerle masal arasında da benzerlikler vardır. Tekke/tasavvuf edebiyatı içinde masal tekerlemelerine yakın kullanımlar söz konusudur. "Keloğlan ve Köse" masalındaki yalanları Muhan Bali, Kaygusuz Abdal'ın "Kitab-ı Miglate" de geçen olağanüstülüklerle karşılaştırmıştır. Masal metninin en eski şeklinin hangi asırda ortaya çıktığının bilinmediği ifade edilir. Yunus Emre'nin "Çıktım Erik Dalına" ve Kaygusuz Abdal'ın "Kırk Gün Oldu Kaynatırım Kaynamaz" şathiyeleri öne çıkan örneklerdir (Bali, 1982, ss. 34-36). Bu metinler diğer yönüyle mizahidir.

Sonuç

Çağlar boyu yaşam koşullarına göre şekillenen sözlü edebiyat, zamanla tür olarak ayrılmıştır. Türlerin ayrımları her zaman keskin bir görünüm arz etmemiş, “emanet bir söz/yanış/izlek” diğer türlerle ilişkisini sürdürmüştür. Bu türler arasında varlığını en uzun süre koruyan masallar olmuş, emanete sözlere sahip çıkmış, bünyesine kabul ederek makulleştirme konusunda mahir anlatıcıları olmuştur. Varlığını koruma gayreti anlatıcıların dağarcıklarındaki karıştırmalarla da ilişkilidir. Anlatıya dayalı türler arasında en uzun ömürlü olan masalların, efsanelerin ve fıkraların olduğu söylenebilir. Masal öncesi mitler ve masal sonrası destanlar, masal formuna dönüştürülerek varlıkları devam ettirilmiştir. Masallar unutuldukça konuları/izlekleri/yanışları birbirine karıştırılmış, bir şekilde çerçeve masallar oluşmuş, zamanla da kayıplar ve unutulmalar yaşanmıştır. Bazı masalların bir izleği veya yanışı hatırlanır hale gelmiştir. Çerçeve masal oluşumu bile kendi içindeki emanet sözlere şahitlik etmektedir. Günümüze dek gelebilen diğer bir anlatı türü olan efsaneler, mitlerin yükünü tek izlekle taşımaya devam ettirmektedirler.

İnanca, hayale, gerçeğe, gülmeye dair her bir anlatı türü postmodern dünyada elektronik çağa ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Türlerin geçişkenliği çağların ruhuna uygun düşmektedir. Doğal ortamlardan yapay ortamlara doğru elektronikleşen çağda, anlatma yerini göstermeye bırakıyor olsa da köken bilgileri - birbirleriyle karıştırılırsalar bile - zengin birer cevher metin olmayı sürdürmektedirler. Anlatmaya dayalı türler, görsel ve dijital dünyanın kök veri bankaları olarak değerlendirilmeyi beklemektedir.

Kaynaklar

- Akalın, L. S. (1993). *Türk folklorunda kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (çev. A. Tekin). İstanbul: Ayrıntı.
- Bali, M. (1982). *Halk edebiyatında nesir*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Banarlı, N. S. (1987). *Resimli Türk edebiyatı tarihi destanlar devrinden zamânımıza kadar*. İstanbul: MEB.

- Bayat, F. (2006). *Oğuz destan dünyası Oğuznamelerin tarihi, mitolojik kökenleri ve teşekkülü*. İstanbul: Ötüken.
- Bayat, F. (2015). *Türk mitolojik sistemi ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi 1-2*, İstanbul: Öküken.
- Bergson, H. (1997). *Gülme (Le rire)*, (çev. M. Ş. Tunç), İstanbul: MEB.
- Boratav, P. N. (1992a). *Türk halkbilimi 100 soruda Türk halk edebiyatı*. İstanbul: Gerçek.
- Boratav, P. N. (1992b). *Az gittik uz gittik*. İstanbul: Adam.
- Boratav, P. N. (1992c). *Zaman zaman içinde*. İstanbul: Adam.
- Boratav, P. N. (2015). *100 soruda türk halk edebiyatı*. Ankara: Bilgesu.
- Bütüner, Ş. (2020). *Masal ve mitoloji: Türk masallarında kültlerin çözümlenmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı. Türk Halk Bilimi Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.
- Çelepi, M. S. (2017). *Türk halk kültüründe rüya*. Konya: Kömen.
- Çetin, İ. (1997). *Türk edebiyatında Hz. Ali cenknameleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Çığ, M. İ. (2023). *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın sümer'deki kökeni*, İstanbul: Kaynak.
- Çirkin, S. (2018). *Güney Sibiry akeolojisi ve Şamanizm*. İstanbul: YKY.
- Daşdemir, C. (2025). *Caferi İnanç Dünyasında Mistik Anlatılar*. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Yayınlanmamış Dalı Doktora Tezi. Muğla.
- Direnkoca, N. P. (2014). *Altay ve teleüt Türklerinde Şamanizm*. Ankara: TKAE.
- Dursun, A. (2018). İnsan neden, nasıl, neye güler?: Keloğlan hiç alıyor masalında gülmece. *TÜRK S.12*, 38-48.
- Ebu'l Gazi Bahadır-Han (1996). *Şecere-i terakime* (Türklerin soykütüğü), Haz. Zühal Kargı Ölmez, Ankara: Simurg.
- Ekrem, M. A. ve Hilmiye, M. A. (1985). *Tepegöz Dobruca masalları*. Kriterion Bükreş: Kitapevi.
- Eliade, M. (1999). *Şamanizm ilkel esrime teknikler*. çev. İ. Birken), Ankara: İmge.
- Eliade, M. (1993). *Mitlerin özellikleri*. (çev. S. Rıfat). İstanbul: Simavi.
- Ergun, M. (1977). *Türk dünyası efsanelerinde değişim motifi*. Ankara: TDK.
- Ergun, M. (1977). *Türk dünyası efsanelerinde değişim motifi*. Ankara: TDK.
- Fırlalı, E.R. (1989). Ali, *Türkiye diyanet vakfı islâm ansiklopedisi*, C. 2. s. 371-374.
- Gökbel, A. (2019). *Ansiklopedik Alevi-Bektaşî terimleri sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Güvenç, A. Ö. (2019). *Halk anlatılarının yeniden yazımı sürecinden Tepegöz (1923-2018)*, İstanbul: Ötüken.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kafadar, C. (2021). *İki cihan aresinde - Osmanlı devleti'nin kuruluşu*. İstanbul: Metis.

- Katanov, N. F. (2000). *Bilimsel eserlerden seçmeler, Hakas folkloru ve etnografyası*. Ankara: Türksoy.
- Kaya, D. (2014). *Türk dünyası ansiklopedik Türk halk edebiyatı kavramları ve terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Köktürk, M. (2012). Şamandan entelektüele: bilge kişinin yol haritası. *Türk Tefekkür Dünyası Bilgi Şöleni*. (Haz. S. Özçelik), C.1, s.223-230.
- Köprülü, M. F. (1935). *Abakan türk halk edebiyatı ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiyat Enstitüsü.
- Ocak, A.Y. (2013). *Türk folklorunda kesik baş*. İstanbul: Dergâh.
- Ong, W. J. (2014). *Sözlü ve yazılı kültür sözün teknolojileşmesi*. 5. bs. (çev. S. Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis.
- Ozan, M. ve Öztürk, A. O. (2022). *Şahmeran ile fantastik yolculuk Musa Abdi'den Ignác Kúnos ve Oğuz Tansel'e*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Ögel, B. (1995). *Türk mitolojisi II* (kaynaklar ve açıklamaları ile destanlar), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Önal, M.N. (2006). Yazma, matbu ve sözlü eş-metinler arasında stilistik bir inceleme: Şah İsmail hikâyesi örneği. VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi.
- Önal, M.N. (2000). Romanya dobrucası'nda yedi türbe, *Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1998*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Önal, M.N. (2009). Kutsalın Türk kültüründeki izleri: tanrısal simgecilik, *Milli Folklor*, S. 89, s. 57-72.
- Önal, M.N. (2013). *Muğla efsaneleri (araştırma-inceleme)*. Muğla: Muğla Sıtkı Koçman niversitesi.
- Önal, M.N. (2022). Masal evreninden gerçek dünyaya toplumsal sınıfların aşılması: Ali Cengiz oyunu, Ali Cengiz Oyunu Çözüldü mü? (Ed. Mehmet Naci Önal ve Aysun Dursun), Muğla Sıtkı Koçman . e-kitap.
- Önal, M.N. (2023). *Türk dünyasının ortak değerleri: zümrüdüanka masalı örneği*, E.D. Tursunov'un 80. Yıl Dönümüne Adanmış Olunan Uluslararası Bilimsel ve Teorik Konferans, Almaatı, s.42-49.
- Pehlivan, G. (2020). Uygur harfli Oğuz Kağan destanı - Halk bilimsel bir tahlili - , *Milli Mecmua*, S. 16, s. 118-134.
- Polat, İ. (2020). *Türk masal ve efsanelerinde olağanüstü güçler ve varlıklar Türkiye sahasının demonoloji ve diabololojisi*. İstanbul: Selange.
- Radloff, W. (1986). *Sibiryadan seçmeler*. (çev. A. Temir), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Sakaoğlu, S. (2002), *Gümüşhane ve Bayburt masalları*. Ankara: Akçağ.

Seyidoğlu, B. (1979). Ahmet Harami destanının iki masalla karşılaştırılması. *Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı*, Atatürk Ü.Edebiyat Fakültesi Yayınları, S. 11, Fasikül 2, s. 423-427.

Türkmen, F. (1995). *Âşık Garip hikâyesi inceleme-metin*. 2. bs., Ankara: Akçağ. Uluişik, Y. P.

(2018). *Sibiryâ sahası Türk destanlarında yeraltı dünyası*. Ankara: Pegem Akademi.

Yılar, Ö. (2016). *Yemlika'dan Camasbnâme'ye Lokman Hekim'den günümüze Şahmaran (metinlerarası çözümlemeler)*. Ankara: Pegem Akademi.

FİNANS: Bu çalışmanın yürütülmesinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI: Yazarlar, bu çalışmayı etkileyebilecek finansal çıkarlar veya kişisel ilişkiler olmadığını beyan eder.

YAZAR KATKILARI: Yazar, makalenin tümünü katkılarıyla oluşturmuştur.

ETİK ONAY BEYANI: Bu çalışmaya ait Yerel Etik Kurul Onayı gerekmemektedir.

VERİ KULLANILABİLİRLİK BEYANI: Bu çalışmada kullanılan verilere yazardan talep üzerine erişilebilir.

FINANCE: No financial support was received for the conduct of this study.

CONFLICT OF INTEREST STATEMENT: The authors declare that there are no financial interests or personal relationships that may influence this study.

AUTHOR CONTRIBUTIONS: The author has contributed to the manuscript in its entirety.

ETHICAL APPROVAL STATEMENT: The Local Ethics Committee Approval for this study is attached.

DATA AVAILABILITY STATEMENT: The data used in this study are available upon request from the author.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License).